

לשון חכמים

'אתקיל תיקלא' – מסלק התקלות. ו'אתקיל' – מלשון תקלה, והיא כינוי הפכי – סילוק התקלה, וכדרך לשון הקדש שיש בה שימוש בפועל אחד על דבר והיפוכו, כמו 'תורם' 'מסקל' וכדומה. (הגהות ר"ג לפשיץ. ובפשטות הוא לשון נטילה ולקחה – 'אתקיל' כמו 'אשקיל').
(עוד על שרש אחד המורה על דבר והיפוכו – ע' רש"י ב"מ לח. 'ישרש' 'ירתק' 'הדביש').
רש"ש כתובות פרק ד; ריש קונטרס 'פוקד עקרים' (לר"צ הכהן); תקנת השבין עמ' 31; מחשבות חרוץ (ט ד"ה ושם) ('פליא'); דובר צדק – ג.
ויש להוסיף: השורש 'סרב' – במסכת נדרים משמש רבות כביטוי להפצרה. וכן בסוטה יג: 'תלמיד כמה סרבן; ההפך מן המשמעות המקובלת – וכבשנת ברכות 'ולא יהא סרבן באותה שעה'.
'בקר' – משמש גם כלשון הפקר בירושלמי. וההפך ענינו הפוך מהשגחה וביקורת.
'עקב' – ע' סוטה טז, א 'עקובת' וברש"י: עוקרת העקב, המעמד.

דף נה

ואמר רב אשי: פרדכת – מסייע מתא, והני מילי דאצילתיה מתא, אבל אנדיסקי – סיעתא דשמיא היא' – 'פרדכת' – לשון נוטריקון: 'פוריא דוכתיה' (המטה – מקומו), כלומר, ששוכב כל היום על מיטתו ואינו מתעסק בשום דבר. (תשב"ץ ח"ג מו; שו"ת רשב"ש תיד, – בשם רבנו חננאל).

מבואר בדברי הפוסקים, שאין מדובר כאן כאשר חוק המלכות מחייב לגבות מכל אחד ואחד מבני העיר, בין אם עושה מלאכה בין הולך בטל – כי אז חייב 'פרדכת' ליתן גם אם לא הצילוהו בני העיר, (אלא שאינו חייב כפי שאר בני העיר אלא פחות, מפני שעיקר תביעת השלטון משום המשא-ומתן של בני העיר, וזה שאינו נושא ונותן, אינו שווה בשיעור המס לאחרים. כ"כ כמה פוסקים).
אלא מדובר כאשר השלטון מטיל סך כולל על הציבור, (והגובה, גובה מכל אחד כפי אומד הדעת, ואם מה שהעריך לא הגיע לאותו סכום, חוזר הוא ומוסיף עד שישולם הסך שקבע) – באופן זה, חייב אדם בטל ליתן במילוי שני תנאים אלו: כאשר בני העיר הצילוהו והקלו ממשאו; וגם, שעל ידי כן שהצילוהו, הוכבד העול על שאר בני העיר, שהרי חייבים ליתן סכום מסוים בין כולם.
אבל אם הם לא הצילוהו אלא שגובי המס מאת המלך פסחו על פתחו, אע"פ שעל ידי כך הוכבד המשא על השאר; או לאידך גיסא, אם הצילוהו בני העיר אלא שלא הוכבד הנטל יותר מאילו לא היו מצילים – אינו חייב לפרוע המס, הגם שדר ביניהם ויש לו ממון ונכסים בעיר – לפי שאינו מרויח ומתעסק בעסקים כשאר בני העיר. (עפ"י תרומת הדשן שמב ושו"ת מהרי"ק קכד, ועוד.
ומשמע לכאורה מדברי המהרי"ק, שפרדכת אינו חייב במס מצד עיקר הדין, ע"ש. ואולם בחזו"א (ב"ב ה,ח) כתב עפ"י התה"ד להפך. וכן הניח באיה"ש כאן. וצ"ע.

ומה שכתבנו שאם מחל שלא עפ"י בקשת בני העיר, אפילו הכביד עולם כתוצאה מכך – פטור, דנו הפוסקים לחלק אם מחל מעצמו או על פי בקשה ופיס – ע' במרדכי ב"ק, פרק 'הגזול בתרא' ובפוסקים. וע' באורך בחזו"א ב"ב ה,י-יב).
וגם באופן שחייב לשלם, כתבו כמה פוסקים, שאינו נותן כשאר בני המקום אלא פחות – 'מסייע למתא', כשומת בני המקום, ולפי ענינו וממונו. – ע' ערוך ערך 'אנדיסקי'; סמ"ג נזקי שכנים, מהרי"ח (מובא בתה"ד שם, וכן דייק מהרשב"ם), ועוד. ויש חולקים וסבורים שמשלם תשלום מלא. וע' שו"ת רשב"ש תיד.
וכל זה בפרדכת, אבל אדם העוסק בישובו של עולם ויש לו מה לשלם, שפטרו גובה המסים – חייב להשתתף עם בני העיר במס הקצוב לכלל. יתר על כן, אפילו אם המלך עצמו פטרו – אין זה בכלל 'דינא דמלכותא'. (שו"ת מהר"ח אור זרוע, פ).

'כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אפילו לפאה וטומאה. פאה מאי היא, דתנן: ואלו מפסיקין לפאה, הנחל...' – ואם תאמר, ולרבין, מדוע לא החשיב התנא את המיצר והחצב, שאפילו שאינם רחבים וחשובים כמו הדרכים והשבילים, אעפ"כ הם מפסיקין? יש לומר שסובר שאין צריך לו למנותם, כי פשוט לו הדבר, שהרי שנים אלו נועדו כדי להפסיק ולתחם את השדות, וודאי שהם מחלקים. (ריטב"א)

(ע"ב) 'הנכנס לבקעה בימות הגשמים וטומאה בשדה פלונית, ואמר, הלכתי למקום הלז ואיני יודע אם נכנסתי לאותו מקום ואם לאו – ר"א מטמא וחכמים מטמאין...' – רבנו תם פרש שנחלקו בדין 'ספק ספקא' בספק-טומאה, שלדעת ר"א טהור, שלא שמענו ספק-טומאה ברשות-היחיד – טמא, אלא בספק אחד ולא בספק ספקא. ולדעת חכמים 'כל שאתה יכול לרבות ספקות וספקי ספקות – ברשות היחיד טמא, ברה"ר טהור' (טהרות ו,ד). ויש לתמוה על שיטת חכמים, והלא כל החילוקים שנאמרו ב'ספק טומאה' – בין רשות היחיד לרשות הרבים, ובין דבר שיש בו דעת לישאל לדבר שאין בו דעת לישאל, הם מבוססים על הסברא שאין למדים מסוטה אלא כעין שחדשה תורה, וכיון שדין זה חידוש, אין לך בו אלא חידוש – מקום סתר, וספק בבני אדם שיש בהם דעת. והלא החילוק בין 'ספק' ל'ספק ספקא' הוא חילוק ברור ומוסכם בכל מקום, ואם כן, מדוע לדעת חכמים 'ספק ספקא' טמא? ויש לבאר, שענין 'ספק ספקא' שהולכים בו לקולא בכל מקום, אינו משום שיש רוב צדדים או רוב סיכויים להתיר, (שם כן, אף כשספק אחד מבין שני הספקות לא היה ספק שקול אלא נוטה לחומרא, היה לנו להקל, כי מכל מקום נשאר כאן רוב סיכויים להקל. ועוד, לא היה מקום להרבה כללים וחילוקי דינים המובאים בפוסקים, כגון ס"ס משם אחד, או ס"ס שאינו מתהפך, ועוד), אלא שורש הענין כך הוא:

הדין 'ספקא דאורייתא' – לחומרא, (גם לדעת הסוברים שהוא דין תורה), הוא שונה מעצם מהותו וגדרו מאיסור ודאי של תורה, לפי ש'איסור ודאי' הוא איסור בעצם, בחפצא, ואילו ספק-איסור, אינו אלא דין על ה'גברא', שקבלו חכמים שחייב האדם להזהר ולחוש גם בספק-איסור, פן יפגע באיסור תורה, אך אין כאן 'חפצא דאיסורא' אם לא חש, רק עבר על חיובו. וכיון שכך, לא קבלו חכמים להחמיר בספקות, אלא באיסורין שהם 'חפצא דאיסורא', שבהם חייב האדם לחשוש שמא יפגע באיסור, אבל בספק אם יש ספק-איסור, הלא גם אם בודאי יש כאן ספק, אין כאן אלא איסור 'הנהגתי', כאמור, ובאיסורין מסוג זה, לא קבלו חכמים להחמיר בספקו. (דומה הדבר ללאו ד'לא תסור', שכל מהותו וענינו הוא על ה'גברא' – לשמוע לדברי חכמים, אך הדבר בעצמו שאסרוהו חכמים, אינו 'חפצא דאיסורא', אלא שאם עושהו הרי הוא ממרא את פי החכמים. ולכן 'ספקא דרבנן' – לקולא, הגם שיש כאן ספק איסור 'לא תסור', אך כאמור, איסור מסוג זה, לא נאמר אלא בודאות ולא בספק).

לאור זאת, בספק-טומאה שהחמירה תורה, הרי שעשתה תורה ספק כודאי, (כמבואר בסוגיא בריש נדה, שאף לקולא מטמאין, כגון לשרוף תרומה, ואין זה רק חשש לחומרא), וגם כאשר יש חזקת טהרה – טמא, נמצא אם כן שגילתה תורה שאין שום שינוי וקולא בין הודאי לספק בטומאה וטהרה. הלכך, גם אם תרבה ספקות וספקי ספקות, טמא, כי הרי בטומאה אין חילוק מהותי בין הודאי לספק, כבשאר איסורין, אלא גם הספק הוא איסור 'עצמי' ולא איסור 'הנהגתי'. (עפ"י שערי ישר א, יט ע"ש בהרחבה בכל הענין. וע' בקוב"ש כאן).

(ע' במש"כ בב"ק יא (חוברת יד) שבדין 'ספק כודאי' בספק טומאה, יש שני ענינים; פעמים שענינו כהכרעת הספק במציאות, שגזרה תורה לתלות שכך ארע, ופעמים (כגון במקום 'תיתי דסתר', שא"א לתלות במציאות, ע"ש) אינו אלא דין הנהגתי על האדם.

ויש מקום לבאר, שזה ש'ספק ספקא' – טמא, זה רק במקום שגדר הדין לתלות בטומאה מציאותית, שאז היא כטומאה בעצם, והספק אינו משנה כלל את הדין, ולכן ריבוי הספקות אינו מעלה ומוריד, אבל במקום שהדין 'ספק כודאי' אינו אלא דין הנהגתי על האדם, אפשר שבהצטרפות ספק נוסף – הדין ישתנה, כבכל התורה. (ולפי"ז עיקר החילוק בין איסורין לטומאה, שבהם מקלים בספק ספקא וכאן אין מקילים – לפי שבכל איסורים, הדין להחמיר בספק אינו אלא על ה'גברא', לא כן בטומאה, אמרה תורה לראות את המציאות כודאי טומאה).

ובזה יש לפרש את השיטה המובאת בשטמ"ק בכתובות (ט), שבמקום שלא הוחזקה טומאה, אם כי ספק טמא, אך ספק ספקא יהא טהור. ומה פשרה היא זו? אלא שלשיטה זו, כל שלא הוחזקה טומאה, אמנם פוסקים דין 'טמא', אך אין כאן תליה מציאותית שנטמא, ולכן בס"ס טהור, שאינו אלא פסק הנהגה על האדם.

וכן יש לפרש בזה שיטת המהר"ם (בגדה ה: ודלא כמהרש"א שם), שנראה מדבריו שספק טומאה הבאה ע"י אדם, והכלי מונח על גבי קרקע (ע"ש בסוגיא) – יש חילוק בין ספק אחד ל'ספק ספקא'. והבאר, שכיון שהכלי מונח ע"ג קרקע, אף שהטומאה באה ע"י אדם, זה שפוסקים 'טמא' אינו אלא ביחס להנהגת האדם ולא ביחס ל'הפצא' של הכלי, ואינו דומה לשאר 'ספק טומאה' ברשות היחיד שפוסקים שהחפץ נטמא. ולכן, בס"ס – טהור, שכל מה שבס"ס טמא הוא רק משום שפוסקים על החפץ, כאמור).

'ככתבם וכלשונם'

'אישתעי לי עוקבן בר נחמיה ריש גלותא משמיה דשמואל... והני זהרורי דזבין ארעא לטסקא...' – 'וכבר ביארו הקדמונים בעניני ראשי גליות בתלמוד, שהם נתמנו להיות בראש ישראל לפני המלכים, די (נ' שצ"ל: 'כדי') שיקיימו את כבודם והוקרתם, והם היו גובים את המסים והכרגות, ולא היו מסיגים גבול ראשי הישיבות והחכמים בפסקיהם ומשפטיהם'. (אגרת הגאון רבי שמואל בן עלי – מובא ב'גנוזי הגאונים' – ב"ב. ובכך מבואר הקשר בין זה המאמר לזה האומר – ריש גלותא, לפי שהוא היה הממונה על גביית המסים. וגם היה נוהג בהתאם לפסקי החכמים).

'והני זהרורי דזבין (נשצ"ל: דזבון) ארעא לטסקא – זבינהו זביני... אם כן, בטלת ירושת בנו הבכור' – 'אבל במקום שנהגו שאין המלך מוכר קרקע לטסקא עד ג' או ד' שנים, אלא שהוא משכיר הקרקע עד שיפרעוהו, כמו שהוא נהוג בקטאלוניה – אם מת בעל השדה בתוך הד' שנים, בכור נוטל בה פי שנים'. (נמוקי יוסף בשם הר"י ז"ל).

דף נו

'אין שם לא מצר ולא חצב, מאי? פירש רבי מרינוס משמו: כל שנקראת על שמו. היכי דמי? אמר רב פפא: דקרו ליה בי גרגותא דפלניא' –

רשב"ם פרש שדעה זו חולקת על מה שאמרו לעיל לרב ושמואל, ששדה שאינה מסויימת במצריה, אין קונה אותה אלא כנגד חרישתו, שחורש וחוזר על פני ארכה או רחבה. וכאן משמע שקונה בהכשת מכוש את השדה כולה, כל שנקראת על שמו.

ואולם הרמב"ם הביא להלכה את שני הדינים, (אלא שפרש את דברי הגמרא לעיל שלא כפרוש הרשב"ם, וכדלהלן), ופרשו בדרכים שונות כיצד מתקיימים שניהם יחדיו:

יש מתרצים, שלעיל דברו בשדה הבעל, וכאן מדובר בבית השלחין, המושקית על ידי באר אחת,